

FELSEFE DÜNYASI

2013/2 Sayı: 58 YILDA İKİ KEZ YAYIMLANIR ISSN 1301-0875

Sahibi

Türk Felsefe Derneği Adına
Başkan Prof. Dr. Ahmet İNAM

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ

Yazı Kurulu

Prof. Dr. Ahmet İNAM
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ
Prof. Dr. İsmail KÖZ
Prof. Dr. Celal TÜRER
Doç. Dr. Levent BAYRAKTAR
Doç. Dr. M. Kazım ARICAN
Araş. Gör. M. Enes KALA

Felsefe Dünyası Hakemli Bir Dergidir.

Felsefe Dünyası 2004 yılından itibaren PHILOSOPHER'S
INDEX ve TUBİTAK/ulakbim tarafından dizinlenmektedir.

Yazışma ADRESİ

PK 21 Yenışehir/Ankara
Tel & Fax: 0 312 231 54 40

Fiyatı: 25 (KDV Dahil)

Banka Hesap No: Vakıf Bank Kızılay Şubesi
IBAN : TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi ve Baskı

Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
Alınteri Bulvarı 1256 Sokak No: 11 Yenimahalle/ANKARA
Tel: 0 312 354 91 31 (Pbx) Fax: 0 312 354 91 32

FELSEFE VE HİKMETE DAİR*

Murtaza KORLAELÇİ**

Konumuza felsefe ve filozof kelimelerinin tanımlarıyla başlamanın uygun olacağını düşünüyorum. Latincesiyle **philosophia** şeklinde yazılan felsefe kelimesi iki kısımdan oluşmaktadır. **Philia**, sevgi ve **sophia**, hikmet (bilgelik) ve bilgi.¹ Böylece philosophia kelimesinin **hikmet sevgisi** anlamına geldiği görülmektedir. Philosophia sözcüğünü felsefî anlamda ilk kullanan M.Ö.4.yüzyılda Platon (427-347) olmuştur.²

Felsefenin ne olduğunu felsefe lügatlerinden çıkarmaya çalışırsak karşımıza çıkan tanımların bazılarını şöyle sıralayabiliriz: Eskiden XVIII. veya XIX. yüzyıla kadar, bilgiyle eşanlamlı olarak kullanılmış olup, “yarar gözetmeyen rasyonel bilginin tamamı”dır³ deniliyor. Bu fikrin doğrulanması içinde Descartes (1596-1650)’in şu tanımı dile getiriliyor: “Bütün felsefe, kökü metafizik olan, gövdesi fizik ve bu gövdeden çıkan dalları diğer bütün ilimleri oluşturan bir ağaç gibidir.”⁴ Felsefe, fiziki olayların, nedenleri ve etkileri bakımından ahlâkî olayların bilgisini konu edinen bir bilimdir, tabiatı ve ahlâkî etüt eder.

Başka bir tanımda: “Felsefe, aklî bilgi, kelimenin en geniş manası ile ilimdir. İster bilgi düzenini, isterse tüm insan bilgisini az sayıdaki yönetici ilkelere indirgemeye yönelik ve genelliğin yüksek bir derecesini sunan düşünce veya çalışmaların tümü felsefeyi meydana getirir. Nesnelere ayrı ve tabiatın zıttı sayılması yönüyle, zihinle ilgili çalışmaların tümüne felsefe denir. Olaylara yüksekten bakmaktan, bireysel yararların üstüne yükselmekten ve dolayısıyla hayatın kazalarına (accidents) sükûnetle katlanmaktan ibaret olan ahlâkî bir duruma da felsefe denir.”⁵

* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş Belediyesi ve Türk Felsefe Derneğinin müştereken 1-3 Kasım 2012 tarihleri arasında Kahramanmaraşta düzenlediği Felsefe-Edebiyat ve Değer Sempozyumunun açılış konuşmasının ilaveli geliştirilmiş şeklidir.

** Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe Tarihi A.B.D., Prof. Dr.

1 Paul Foulquié, *Dictionnaire de la Langue Philosophique*, Paris 1992, s. 541.

2 Pierre Hadot, *İlk Çağ Felsefesi Nedir?* Çev. Muna Cedden, Ank. 2011, s. 21.

3 Paul Foulquié, *a.g.e.*, s. 541.

4 Paul Foulquié, *a.g.e.*, s. 541.

5 André Lalande, *Vocabulaire Techni que et Critique de la Philosophie*, Paris 1980, s. 774-776.

Felsefî etütlerin programında hâlâ şu bilimler yer almaktadır: Psikoloji, Mantık ve Bilimler Felsefesi, Ahlâk ve Sosyoloji, nihayet Metafizik.⁶ “Asıl felsefe, kelimenin tam anlamıyla felsefe metafiziktir.”⁷ Bu görüş şöyle teyit ediliyor: “Felsefe bana esas itibariyle ve hatta, eğer kelimenin özel ve kesin bir anlama sahip olması istenilirse, sırf metafizik gibi görünüyor. Ve metafizik, Aristoteles (384-322)’e göre varlık olmak bakımından varlık ilmidir.”⁸ “Felsefe zihni (esprit) sadece objelerinden ayrılmış olarak değil, fakat evrenin kurucu bir ögesi olarak inceler. (...) Felsefe hakikat olarak zihin objesine sahiptir. Felsefenin en yüksek kısmı, Aristoteles’in dediği gibi teolojidir. Onun da konusu Mutlak Ruh, Tanrıdan başka bir şey değildir.”⁹

Bu ifadelerden açıkça anlaşılacağı gibi asıl felsefe metafiziktir. Bu ilmin konusu da Allah’ın varlığıdır. İsmail Fennî (1855-1946)’nin deyişiyle: “Acaba aklın kudreti bu konulara ait olan meselelerin hallinde yeterli midir? Bir kere felsefe tarihine atf-ı nazar buyurulsun. Her biri asrın dâhisi olan o büyük feylesofların bu konuda beyan edilen fikirlerinde görülen büyük tezatlar, aklın bu konudaki aczini ispat için başka delilin araştırılmasına ihtiyaç bırakmaz zannederim. Akla bu hususta verilen iktidar, kudret ve hikmet-i Rabbaniyenin her yerde hazır olan eserlerini görerek kâinatı bu güzel nizam üzere vücuda getiren Kadir-i Mutlak ve Sani’-i Hakim bir Allah’ın varlığını eserden müessire istidlâl tarikiyle anlamaktan ibarettir. Onun küh ve hakikatini idrakten külliyyen acizdir. Bu konuda akli ölçü kabul etmek, sonsuz fezayı arşın veya metre ile ölçmeye kalkışmak kadar abes ve hüsrânı gerektiren bir kalın kafalılık (belâhet)tır. İşte bu sebebe dayanarak Peygamberimiz Cenab-ı Allah’ın ayetlerini ve kudret alâmetlerini ve hikmetini düşünüp zatını tefekkür etmemekliğimizi emrederek bizi bu uçuruma düşmekten korumuştur. Buna pek müteşekkir olarak, muhali temenni etmeye kalkışmamız, akla ve hikmete zıt düşer.”¹⁰

Platon (427-347)’a göre “felsefe doğruya varmak, var olanı bilmek için düşüncenin yöntemli bir çalışmasıdır.”¹¹

Aristoteles’e göre “felsefe, hakikatin bilgisidir.”¹² Felsefe, var olanın ilk temellerini ve ilkelerini araştıran bir bilimdir.

Vermeye çalıştığımız bu tanımlara ilaveten şöyle bir tanımı da dile getirmenin yararlı olacağını düşünüyorum: Felsefe, varlık, bilgi ve değer alanlarında,

6 Paul Foulquié, *a.g.e.*, s. 542.

7 İsmail Fennî, *Lugatçe-i Felsefe*, İst. 1341, s. 516.

8 André Lalande, *a.g.e.*, s. 774.

9 André Lalande, *a.g.e.*, s. 776.

10 İsmail Fennî, *Lugatçe-i Felsefe*, İst. 1341, s. 516-517.

11 Prof.Dr. Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Ank. 1979, s. 78.

12 Aristoteles, *Metafizik*, çev. Doç. Dr. Ahmet Arslan, C1, İzmir 1985, s. 150.

rasyonel, objektif, şümulü ve tutarlı bir şekilde düşünmektir. Bu tanım, insan hayatının her alanında felsefenin yer aldığını ortaya koymaktadır.

Felsefe söz konusu olduğu zaman **filozof** kelimesi de kendiliğinden işin içine girmek durumundadır. Latincesiyle **philosophus** şeklinde yazılan bu kelime de iki kısımdan oluşmaktadır. Philo, seven ve sevgi; sophus, hikmet anlamına gelmektedir. Milet Mektebinin kurucusu Thales (624-540), M.Ö. 28 Mayıs 585 yılında güneş tutulacağını önceden haber verir. Belirtilen tarihte güneş tutulması gerçekleşince Atinalılar, Thales'e sofos (hikmet sahibi, her şeyi bilen) unvanını verirler. İtalyan Mektebinin kurucusu Pythagoras (585-500) bu unvanı kabul etmez. Ben hikmet sahibi olamam, olsa olsa hikmeti seven **philosofos** olabilirim der. Böylece filozof kelimesi oluşur. Felsefe lügatlerine baktığımız zaman filozof kelimesi için şu tanımların yapıldığını görürüz:

Filozof, Antik dünyada ve XVIII. yüzyılda “bilgin” ile eş anlamda kullanılıyor. Buna misal olarak Jean d’Alembert (1717-1783)’in şu ifadesi veriliyor: “Filozoflar (bilginler), denizdeki med ve cezir olaylarının özellikle Ay’ın fiili ile meydana geldiğinde oybirliğine sahiptirler.”¹³

Filozof, sadece aklın aydınlatmaları ile yönetildiğini iddia edip vahyedilmiş her doktrini reddeden kimse. Bu iddiayı te’vid etmek için şu tanım dile getiriliyor: Gerçek filozof, her şeyde akılla hareket eden, düşünce ruhunu (esprit) doğrulukla, gelenekleri sosyal niteliklerle birleştiren namuslu bir insandır.

Filozof kimdir? Sorusu şöyle cevaplandırılıyor: Tabiata yasayla, geleneğe (usage) akılla, vicdanına görüşle, yargısına hata ile karşılık veren insandır.

Günlük kullanımda filozof, insanların elde etmek için heyecanlandığı avantajlardan kopmuş olan, hayatın kazalarını (accidents) bulandırmaksızın açık bir huzur içinde yaşayan kimse.

Başka bir ifadeyle filozof, nedenleri, özellikle olayların (choses) son nedenlerini araştıran kimse.¹⁴ Filozof felsefeyle uğraşan kimse.¹⁵

Mehmet İzzet (1891-1930)’in tanımıyla filozof: “kitaplarını kendisi için yazan, yani ruhu ile kitapları arasında ayrılık olmayan, yazarken kılığını değiştirip sahneye alkış toplamaya çıkan aktöre benzemeyen, eserine hüviyetinin en samimi parçalarını sokabilen adamdır.”¹⁶

Vermeye çalıştığımız bu bilgilerden sonra şöyle bir soru sormanın uygun olacağını düşünüyorum. Felsefe nerede, ne zaman kiminle başladı? Acaba felse-

13 Paul Foulquié, *a.g.e.*, s. 539.

14 Paul Foulquié, *a.g.e.*, s. 540.

15 André Lalande, *a.g.e.*, s. 772.

16 Mehmet İzzet, *Millî Mecmua*, cilt 4, sayı 40, İst. 1341, s. 655.

fenin beşiği neresidir? Felsefenin başlangıcını, mekân ve zamanını belirlemek için insanın varlığını kabul etmek zorundayız. Çünkü insan dışında hiçbir varlık felsefe yapamaz. O zaman felsefenin beşiğinin insan zihni olduğu ortaya çıkar. Bu durumda felsefenin başlangıcı ilk insanla ortaya çıkar. İlk insan Hz. Adem aleyhisselâmdır ve ilk peygamberdir. Öyle ise felsefe Peygamberle başlar demek hiç de tutarsız olmaz gibi görünüyor.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi **felsefe**, kelime anlamıyla “**hikmet sevgisi**” demektir. **Hikmet** kelimesinin önemi Kur’an-ı Kerimde şöyle ifade ediliyor. “Allah hikmeti dilediğine verir, hikmet verilene ise pek çok hayır verilmiş demektir. Ve bunu ancak üstün akıllılar anlar.”¹⁷ Cenab-ı Allah Peygamber Efendimize “insanları Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle davet et”¹⁸ buyruğunu vermektedir. Cenab-ı Allah başka bir ayet-i Kerimede “Allah ona kitabı, hikmeti, Tevratı ve İncili öğretecek”¹⁹ buyurmaktadır. Bu ayet-i Kerimede hikmetin büyük kitaplar arasında zikredilişi düşünülmesi gereken çok önemli hususlardan biridir. Yine Cenab-ı Allah, “Allah’ın üzerinizdeki nimetini ve Kitap ve hikmet indirerek onunla sizleri irşad etmekte olduğunu hatırdan çıkarmayın”²⁰ buyurmaktadır. Burada insanları irşad etmekte hikmetin önemi açık olarak belirtilmektedir. Başka bir Ayet-i Kerimede ise: “Rabbim! bana hikmet ver ve beni iyiler arasına kat”²¹ hitabı yer almaktadır.

Peygamber Efendimizin düşünceye ve hikmete atfettiği değer bazı hadis-i şeriflerinde şöyle ifade edilmektedir. “Bir saat düşünmek, bir yıl ibadet etmekten diğer bir ifadeyle-60 yıl ibadetten hayırlıdır.”²² “Hikmetli söz, mü’minin yitiği (gibi)dir. Onu her nerede bulursa almaya en çok o hak sahibidir.”²³ Başka bir rivayete göre Rasulullah şöyle buyurmaktadır: “Muhakkak hikmet, şerefli adamın şerefini artırır, köleleri de melekler seviyesine yükseltir.”²⁴ Bu hadisi şeriflerden anlaşıldığı gibi, Mü’min kişi hikmetli sözü, yitirdiği kendi malı gibi önemle aramalı, bulduğu zaman, sahibine bakmadan hemen almalıdır.

Başka bir hadisinde Peygamber Efendimiz kıskançlık duyulması gereken iki kişiyi şöyle belirtiyor: “İki hasletten başkasına haset olunmaz. Bunlar da

17 Kur’an 2/Bakara 269. Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, sadeleştiren, Doç.Dr. İsmail Karaçam ve arkadaşları, cilt 2, İstanbul, Tarihsiz, s. 204.

18 Kur’an 16/Nahl 125.

19 Kur’an 3/Al-i İmran 48.

20 Kur’an 2/Bakara 231. Mehmet Akif Ersoy, Kur’an Meali, İst. 2012, s. 36.

21 Kur’an 26/Şuara 83.

22 Aclûnî, *Keşfü'l-Hafa ve Müzîlü'l-İlbas, Amma İştehera Mine'l-Ehadis Alâ Elsinetinnas*, cilt I, Beyrut 1351, s. 310.

23 *Sünen-i İbn Mace*, çev.Haydar Hatipoğlu, cilt 10, İst. Tarihsiz, s.443; *Sünen-i Tirmizi*, çev. Osman Mollamemetoğlu, cilt 4, İst. Tarihsiz. s. 425.

24 Gazâlî, *İhyau Ulûmi'd-din*, çev. Ahmet Serdaroğlu, cilt I, İst. 2011, s. 17.

Allah'ın kendisine bir mal verip de o malı hak yolunda tüketmeye muktedir kıldığı kimse, diğeri de Allah'ın kendisine hikmet verdiği, o da bu hikmetle hükmeder ve onu başkalarına öğretir olan kimsedir.”²⁵

Allah ve Resulünün övdüğü “hikmet” kelimesini biraz açıklamak, anlaşılması için daha yararlı olacaktır. Mâtürîdî (Ö.333/944)ye göre, **hikmetin** bazı manaları şöyledir. “Hikmet, Kur’an bilgisi ve onun tefsiridir. (...) Kendisiyle eşyanın hakikati görülen nur, kendisiyle her şeyin idrak edildiği hidayet. (...) Hikmet, her şeyde doğruyu isabettir; bununla bütün şerlerden korunulur ve bütün hayırlara ulaşılır. (...) Hikmet sünnettir. Ona sınıksız sarılanlar kurtulur, ondan uzaklaşanlar, şaşırırlar. (...) Hikmet, doğru olarak her şeyi yerli yerine koymak; her hakkı hak sahibine vermektir. (...) Hikmet fıkhıdır, fıkıh ise, benzerine delâlet eden manasıyla bir şeyin bilgisidir; böylece görülenle gaibin bilgisine, açıkla gizlinin bilgisine, asılla fer’in bilgisine ulaşılır. Bu bakış açısıyla hikmet iki dünya iyiliğini toplar.”²⁶

Elmalı Muhammet Yazır (1877-1942)’a göre hikmet kelimesi master olması bakımından, kötülükleri ortadan kaldırmak, iyilikleri elde etmek manasını taşır. “Her nerede kötülüğü gidermek ve iyiliği elde etmek varsa, işte orada hikmet manası vardır. Bundan dolayı bir şeyin içinde gizlenen ve sonuç bakımından ortaya çıkacak olan fayda ve iyiliğe o şeyin hükmü ve hikmeti denilir. (...) Hikmet denildiği zaman mutlaka ya bir sebep sonuç ilişkisi veya daha genel bir sebebin nedeni ve buna benzer gerekçeli bir mana söz konusudur. Hikmet, kesinlikle sonucun sebebe irca edilmesi, tutarlı ve sağlam bir ilişki anlamı ifade eder. (...) Bilimsel veya amelî herhangi bir doğru karara da hikmet denilir. (...) En genel anlamda hikmet, fayda, yarar ve ihkam anlamlarından dolayı her güzel bilginin ve her faydalı işin ismi olmuştur. (...) Bir işi körü körüne değil de önünü sonunu düşünerek ve ondan doğacak bütün tehlikeleri bertaraf etmeyi gözeterek yapmak demektir; hem ilim, hem iş yapma hikmetin en esaslı manasını teşkil eder.”²⁷

Verilen bu bilgilerden sonra Elmalı hikmet kelimesine yüklenen birçok anlamı şöyle sıralamaktır:

1- Sözde ve fiilde doğruyu tutma.

2- Bilmek ve bildiğiyle amel etmektir. Hikmet, ilim ile sanatın birleşmesidir.

25 *Sahih-i Buhârî ve Tercümesi*, çev. Mehmet Sofoğlu, cilt 15, İst. 1989, s. 6993.

26 Mâtürîdî, *Te’vilatü Ehl-i Sünnet*, tahkik yapan. Fatma Yusuf el-Hıyemî, cilt 1, Şam, 2003, s. 227.

27 Elmalı Muhammet Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, sadeleştirenler: Doç.Dr. İsmail Karaçam ve Arkadaşları, cilt 2, İstanbul, Tarihsiz, s. 205.

3- Hikmet, ilim ve fıkıh demektir. Fıkıh kelimesiyle hikmet kelimesi birbirinin benzeri gibidir. Sözlük anlamıyla fıkıh, amaç ve maksadı kavramak demektir.²⁸

4- Hikmet varlıkların özündeki manaları anlamaktır. İşin özü kavranmadan elde edilen marifetler hikmet olmaz. “Peygamberlik hem ilmi, hem de amelî yönden ilâhî ihsan eseri olan hikmetin en yüksek mertebesini ifade eder. İbn Rüşd, “Tehafüt” adlı eserinde, ‘her peygamber hakimdir, fakat her hâkim peygamber değildir’ diyerek bu hikmeti tarif etmiştir.”²⁹

5- Hikmet Allah’ın emrini anlamaktır.

6- Hikmet icat demektir. Bu anlamda “Allah’ın hikmeti, her zaman her yerde, kulların yararına olacak şeyler yaratmasıdır. (...) İnsanların hikmeti de başka kulların yararına olacak şeyler yapmak, sünnetullah denilen kâinat düzenini anlayıp ona göre keşif ve icatlarda bulunmak demektir.”³⁰

7- Hikmet, varlık düzeninde her şeyi yerli yerince koymaktır.

8- Hikmet, güzel ve doğru işlere yönelmektir.

9- Siyasette, gücü yettiği kadar Yüce Yaratıcıya benzemeye çalışmaktır. Bilgisizlikten, icraatında zulüm ve haksızlıktan, cimrilikten arınmakla mümkün olabilir.³¹

10- Hikmet, Allah’ın ahlâkı ile ahlâklanmaktır. Tesadüflere bağlı iş ve uygulama alanı olmayan herhangi bir teorik bilgi hikmet olamaz. Tesadüf nazariyesi daima bilgisizlik nazariyesidir. Bunun için varlığın başlangıcı konusunda tesadüfü kabul eden tabiat nazariyesi her yönüyle ilim dışıdır.³² “Âlemde görülen hikmet, mutlak hâkim olan Allah’ın gücüne ve hikmetine şahittir. İnsandaki hikmetin temeli de işte O’na iman etmek, O’nu tanımaktır. İnsan hikmetinin amacı da O’nun kurduğu düzendeki incelikleri, o düzenin kanun ve kurallarını sebep ve sonuç açısından işleyiş şeklini anlamaya çalışmak, ona uygun davranmak, O’nun ahlâkıyla ahlâklanmak ve her işinde doğru ve faydalı olanı yapmaktır. (...)

İnsanlarda hikmetin başı olan akıl, yalnızca ilâhî bir ihsan olduğu gibi, şeref ve güç kaynağı olan kalp de yine ilâhî bir ihsandır. Bunlar doğrudan doğruya Allah’a dayanırken, bunların fiilleri olan fiil ve hareketler de kesb (kazanma, çalışma) sebeplerine bağlı olarak hem doğrudan doğruya, hem dolaylı olarak yine ilâhî ihsan eseridir.³³ (...) Her akıl sahibinin, kendi akıl derecesine göre hikmetten

28 Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, s. 206.

29 Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, s. 208.

30 Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, s. 209.

31 Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, s. 210.

32 Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, s. 211.

33 Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, s. 212.

bir hissesi vardır. Her zaman insanoğlu, şeytanî telkin ile rahmanî telkini anlayıp ayırt edebilmek için, işin başlangıcında aklını ve düşüncesini uyanık tutmak zordur. Daha sonra bu düşünce ve o hikmet, İlâhî feyzin de yardımıyla insanda bir meleke oluşturur ve nihayet insan derecesine göre, ilâhî ahlâk ile ahlâklanır. Pratik akıl gelişir, kuvvetlenir; dolayısıyla bildiği ve yaptığı şeyler gerçekten ve doğruluktan şaşmaz olur. Şu halde **düşünce ile pratik**, bilgiye sebep olması bakımından, **hikmetin** ön şartı sayılabilir. Bunun için nazarî ilim, hikmetin başlangıcı sayılarak **nazarî hikmet** adını almıştır. Lakin yalnızca nazarî bilgiye sapanıp kalmak, inandığı doğru değerleri yaşamamak, yolunu şeytana kestirmek demektir; bu olsa olsa (kimi insanlarca yapılan) filozofluktur. Yani hikmetin kendisini değil, hikmetin lafını etmektir. (Allah'ı hesaba katmadan) sırf felsefeyle uğraşmanın ayıp sayılması bundandır. Bununla beraber (bu şekildeki kimselerin) çoğunun sözü işine uymaz. O zaman sözü doğru ise, yaptığı yanlış; yaptığı doğru ise söylediği yanlış olacağından, bunların varlıkları bir çelişki ortaya koyar. Bu tutumları yalnızca kendilerini perişan etmekle kalmaz, başkalarını da yoldan çıkarır. (...) Allah Teâlâ bile kâinatı bilip de yaratmasaydı hikmeti mevcut olmazdı. Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmak sözü de bu noktada çok önemlidir. (...) Bundan dolayı, ilim ile ameli hikmetin birer çeşidi gibi değil, birer parçası olarak kabul etmek gerekir. **Yani hikmet denilen şey**, ya gerçek bilgi yahut doğru hareket değil; **doğru bilgi ile doğru hareketin bütünüdür**. (...) Aslında nazarî anlamda **hikmet** objektif ve sübjektif yönleriyle varlıktaki ilâhî kanunların akış şeklini gözlem konusu yapmak ve onlardan düşünüp bir sonuç çıkarmaktan meydana gelir. Kâinat bir hikmet kitabıdır. Kur'an ise bu hikmetin ilâhî dille oluşumunu anlatır ve hatırlatır. Kâinat bir hâl, Kur'an ise bu halin başı ve sonudur; akıl sahipleri şimdiki hali görüp, öncesini ve sonrasını da akılla kavramaya çalışmak ve öylece hikmete ermelidir.³⁴

Elmalılı'ya göre hikmetin başlangıcı varlıklara dikkatli bir gözle bakabilmek, onları kavrayıp üzerinde düşünüp bir sonuca varabilmektir. Bu açıdan "hikmetin başlangıç noktası ilim, ortası din, ibadet ve taât, sonu da ahiret mutluluğudur."³⁵

- 11- Hikmet, Allah'ın emirlerini düşünmek ve ona uymaktır.
- 12- Hikmet, doğru ve hızlı karar verebilmektir.
- 13- Hikmet, sebepsiz iştahettir. Bütün hallere hakkı tanık tutmaktır.
- 14- Hikmet, ledünnî ilimdir.³⁶

34 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, s. 213-214.

35 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, s. 214.

36 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, s. 215.

Fahreddin er-Razî (~ 1149-1210)'ye göre "hikmet, söz ve amelde isabet etmektir. Ancak bu iki özelliği kendisinde bulunduran insana hakîm denilir. (...) Hikmet sanki cehalet ve hatadan alıkoyan şey demektir. Hikmetin meydana gelmesi, ancak söz ve fiilde isabet etmek, her şeyi yerli yerine koymakla olur. Kaffâl şöyle demiştir: "Bazı felsefeciler, hikmeti, 'insanın' gücü nispetinde Allah'a benzemesi" diye tarif etmiştir."³⁷

Fransızca karşılığı **sagesse, prudence, science** ve **savoir** olan **hikmet**, Étienne Gilson (1884-1978)'un aktarımıyla şöyledir: "XIII. yüzyılda, ilk önce, Hıristiyan Hikmetinin tamamen birlikçi bir tasavvuru ile karşılaşmaktayız ki bunun tamamlanmış şekli Roger Bacon'un Hikmetidir. Hikmet, hiyerarşik bir şekilde sıralandırılmış bilimlerin tümüdür, bunların her biri, ilkelerini, kendilerinden bir üstte bulunan bilimden alır ve hepsi birlikte ilk ilkelerini vahiyden elde ederler. (...) Tanrı hikmetini ilk önce peygamberlere bildirmiştir; demek ki bu hikmet bütüncül olarak Kutsal Metinde yer almaktadır. (...) Kutsal metne sahip olan, bütün hikmete sahip demektir. (...) Petrarca (1304-1374)'ya göre hikmet aşkını haber verir, kim ki onu arzularsa onu sevmekle elde eder. (...) Sevgin gerçekse ve sevdiğin hikmet gerçekse, o zaman gerçek bir filozof olursun. Fakat bu gerçek hikmeti ancak arınmış ve dindar ruhlar anlayabilir ve sevebilir. (...) Hikmet dindarlıktır."³⁸ Roger Bacon (1214-1294)'a göre, bütün hikmet Kutsal metindedir, bunlar da **hukuk** ve **felsefeyle** açıklanırlar.

Gerçek felsefe, belirtmeye çalıştığımız **hikmetin sevgisidir**. O zaman gerçek felsefeyle sözde felsefeyi birbirinden ayırmak gerekir. Hikmetten yoksun felsefe sözde felsefedir. Gerçek felsefe önemini her zaman korumaktadır. Böyle bir felsefe, medeniyetin gelişmesinde en önemli faktörlerden biri olmuştur.

Xenophanes (M.Ö. VI), Pythagoras (M.Ö. 580-500), Parménides (M.Ö. 544-450), Sokrates (M.Ö. 470-399), Platon (M.Ö. 428-348), Poseidonios (M.Ö. 135-51), Orta Çağ filozoflarının birçoğu, Copernicus (1473-1543), Galile (1564-1642), Descartes (1596-1650), Pascal (1623-1662), Malebranche (1638-1715), Leibniz (1646-1716), John Locke (1632-1704), Reid (1710-1796), Voltaire (1694-1778), Kant (1724-1804), Gabriel Marcel (1889-1973) gibi filozoflar hikmet anlayışı içinde olan filozoflardır.

Hikmet sevgisi olan **Felsefe**'nin kendi kültürümüzdeki önemi hakkında birkaç söz söylemek uygun olacaktır. Kâtip Çelebi (1609-1657)'ye göre Fatih Sultan Mehmet (1429-1481), "Semaniye Medreselerini yaptırınca **Haşiye-i Tecrid**

37 Fahreddin Er-Razi, *Tefsir-i Kebir*, çev. Prof.Dr. Suat Yıldırım ve arkadaşları, cilt 3, Ankara 1988, s. 474.

38 Étienne Gilson, *Orta Çağda Felsefe*, çev. Ayşe Meral, İst. 2007, s. 555. (...) 700.

ve **Şerh-i Mevakıf** derslerinin öğrenimini vakfiyesine şart olarak kaydetmiştir.”³⁹ Gerileme devri başlayınca, bazı müftülerin felsefe tedrisatını yasaklayıp onun yerine **Hidaye** ve **Ekmel** derslerini koyunca Osmanlı Medreselerinde ilim rüzgârı durdu ve ilim bütünüyle yok oldu.⁴⁰ Araf suresinin 185.ayetinde “Göklerin ve yerin hükümranlığını, Allah’ın yarattığı her şeyi ve ecellerini düşünmüyorlar mı? Bundan sonra hangi söze inanacaklar.” (Araf =185), geçen “evelem yanzurû” (düşünmüyorlar mı?) ifadesini bakar (öküz) gibi gözle bakmak sandılar.⁴¹

Bu ifadelerden anlaşıldığına göre Osmanlı Medreselerinde ilmin sönmesi, felsefenin tedrisattan kaldırılmasıyla vuku bulmuştur. Medreselerde hiçbir zaman kaldırılmayan, kanaatimizce dini ilimlerin temelini oluşturduğu için tedrisi zorunlu görülen hadis, fıkıh, tefsir, kelâm ve mantık dersleri bu müesseselerde ilmin sönmesini önleyememiş görünmektedir. Gerçek felsefenin bugünkü kültürümüz için de aynı önemi taşıdığını söylemek bir yanılgı olmayacaktır. Şehit Damat Ali Paşa’nın sadece katalogları dört cilt tutan muazzam kütüphanesindeki vakfettiği kitaplardan, felsefe, astronomi ve tarihle ilgili olanların vakfının caiz olmadığına dair fetva veren Şeyhülislam Ebu İshak İsmail Efendinin fermanı Aralık 1716 tarihini taşımaktadır.⁴² Bu durum, felsefenin medreselerde kaldırılmasının sonucu olmalıdır.

Felsefe öğreniminde, “felsefe ve felsefe tarihi objektif olarak birbirine bağılırdır ve birbirinden çözümlerine olanak yoktur. (...) Felsefe alanında bugün bir şeyi öğrenmek ve bu alanda çalışmak, geçmişteki başarıları sürekli bir şekilde göz önünde bulundurmaya, onlar üzerinde düşünmeyi gerektirir.”⁴³

Yeni açılan İlahiyat ve İslâmî Bilimler Fakültelerinde Felsefe Tarihi Anabilim Dalının kaldırılması büyük bir yanılgıya atılan adımdır; Kâtip Çelebinin uyarılarını hesaba katmamaktır. Temennimiz bu yanılgıdan dönülmesi ve başta İlahiyat fakülteleri olmak üzere, İlahiyat Fakültelerindeki dört kredi saatlik felsefe tarihi dersinin yanında, üniversitelerimizin hemen her fakültesine iki kredi saatlik bir “Felsefeye Giriş” dersinin konulmasıdır.

Felsefe öğreniminde felsefe tarihinin önemini şöyle dile getirebiliriz. Bir filozofun varlık anlayışı, kozmogoni anlayışı, âlem anlayışı, din anlayışı, ahlâk anlayışı, değer anlayışı, insan anlayışı, toplum anlayışı, eğitim anlayışı, devlet anlayışı, siyaset anlayışı, ekonomi anlayışı, hürriyet anlayışı, eskatoloji anlayışı,

39 Kâtip Çelebi, *Mizan-ül Hak fi İhtiyari'l-Ehakk*, İst. 1286, s. 6-7.

40 Kâtip Çelebi, *Keşfüz-Zünun an Esmâid-Kütüp Vel-Funun*, cilt I, İst. 1971, s. 689.

41 Kâtip Çelebi, *Mizan-ül Hak fi İhtiyar-il-Ahak*, İst. 1286, s. 8-9.

42 Ord.Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, cilt 4, ikinci kısım, Ankara, s. 305.

43 Heinz Heimsoeth, *Felsefenin Temel Disiplinleri*, çev. Takiyettin Mengüşoğlu, İst. 1986, s. 10-11.

fizik-metafizik anlayışı, ilim (bilgi) anlayışı, estetik anlayışı, tarih anlayışı, ortaya koyduğu kavramlar ve düşünce tarihine getirdiği yenilikler, derli toplu olarak Felsefe Tarihi'nde verilir.

Felsefî sistemlerin doğuşu, farklılıkları, medeniyetlerin doğuşu ve farklılıkları, medeniyetler arası ilişkiler, her felsefî çağın özellikleri, Rönesans ve reformun ne olduğu, Antik Çağ, Orta Çağ, Yeni Çağ ve Çağdaş Felsefe'nin mukayeseli bilgisi de felsefe tarihi ile elde edilir. Dolayısıyla beşerî bilgilerin temeli Felsefe Tarihi'ne dayanmaktadır denilebilir. -Lâ teşbih ve lâ temsil- Allah'ın koyduğu din için Kur'ân-ı Kerim ne ise, yani Kur'an ve Sünnet olmadan nasıl İslam şeriatı anlaşılabilir, beşerî bilimler için felsefe tarihinin rolü de biraz buna benzemektedir.

İslâm felsefesi; Sokrates, Platon, Aristoteles, Plotinus gibi filozofların görüşlerinin bilinmesiyle anlaşılabilir. Bu da Antik Felsefe tarihinin bilinmesi mecburiyetini gerektirir. Yukarıda hikmet anlayışı içinde olduklarını belirttiğimiz filozoflar bazı yeni isimlerle beraber din felsefesi içinde önemli simalardır. Parmenides, Sokrates, Platon, Aristoteles, Plotinus, Augustinus, Anselmus, Duns Scotus, Aquin'li Thomas, Jean Bodin, Descartes, Pascal, Spinoza, Leibniz, John Locke, Berkeley, David Hume, C. Wolff, Kant, Fichte, Schelling, Hegel, A. Comte, Marx, Jaspers, G. Marcel, Wittgenstein, Whitehead, Sartre gibi filozofların görüşleri bilinmeden din felsefesi nasıl anlaşılabilir? Ayrıca, ahlâk felsefesinin, sorumluluk felsefesinin, tarih felsefesinin, sanat felsefesinin, siyaset felsefesinin, bilim felsefesinin, insan felsefesinin, bilgi felsefesinin temelleri de Felsefe Tarihi'ne dayanır. Antik Doğu ve Antik Batı felsefelerinin mukayesesi felsefe tarihi bilgisi almadan nasıl yapılabilir? Filozofların görüşlerinin mukayeseli açıklanabilmesi, değişmeyen Hakikat'in büyüklüğü, ancak Felsefe Tarihi'nde yer alan izafi görüşlerin bilinmesiyle anlaşılabilir. İlahiyat Fakültesi mezunu olan bir kimse İslâmî ilimleri üst düzeyde bilmek mecburiyetindedir; bununla beraber gitgide küreselleşen çağdaş bir dünyada **“varım” diyebilmesi için en az bir papaz kadar felsefeyi de bilmek zorundadır.** Bunun yolu da felsefe tarihi öğretiminden geçer. Analitik ve kritik düşünceyi öğrenmek diğer ilimlerin anlaşılmasını daha da kolaylaştıracaktır. Felsefeyi öğrenmenin, müstakil düşünceli filozof olabilmenin biricik yolu öncelikle diğer filozofların düşündüklerini bilmekten, dolayısı ile Felsefe Tarihini bilmekten geçer. Daha sayabileceğimiz birçok nedenle, **Felsefe Tarihi'ni zorunlu ders olmaktan çıkartmak, tedrisattan kaldırmak, felsefeyi tedrisattan kaldırmak anlamına gelmektedir.** Dolayısıyla, yukarıda belirttiğimiz gibi, Felsefe Tarihi Anabilim Dalı'nın İlahiyat Fakülteleri'nde bulunması zarureti yanında, müfredata Felsefe'ye Giriş dersinin de zorunlu olarak konulmasının önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

ÖZ

FELSEFE VE HİKMETE DAİR

Felsefe kelime anlamıyla hikmet sevgisidir. Felsefe yarar gözetmeyen bilginin tamamıdır. Descartes'in tanımıyla "Bütün felsefe, kökü metafizik olan, gövdesi fizik ve bu gövdeden çıkan dalları diğer bütün ilimleri oluşturan bir ağaç gibidir." Hikmeti seven anlamına gelen filozof, nedenleri özellikle olayların son nedenlerini araştıran kimsedir. "Allah Hikmeti dilediğine verir, hikmet verilene ise pek çok hayır verilmiş demektir. Ve bunu ancak üstün akıllılar anlar." (Bakara 269) Peygamber Efendimiz "bir saat düşünmek, bir yıl ibadet etmekten-diğer bir ifadeyle 60 yıl ibadetten hayırlıdır" buyurmaktadır. Felsefe Tarihi İlahiyat Fakülteleri için zorunludur. Ayrıca bu fakültelere bir de Felsefeye Giriş dersi konulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Allah, ayet, Peygamber, hadis, felsefe, filozof, hikmet.

RÉSUMÉ

Le sens du mot philosophie est l'amour de la Sagesse. La philosophie est l'ensemble du savoir désintéressé. Par la définition de Descartes "toute la philosophie est comme un arbre, dont les racines sont la Métaphysique, le tronc est la Physique, et les branches qui sortent de ce tronc sont toutes les autres sciences. Le philosophe qui aime la Sagesse cherche les raisons et principalement les raisons dernières des choses. "Dieu donne la Sagesse à qui Il veut. Or, à quiconque la Sagesse est donnée, un Grand bien est donné. (Mais) ne s'amendent que ceux doués d'esprit." (Genisse:269) Notre Prophète dit "penser une heure est meilleur que de prier un an, en d'autres termes soixant ans". L'Histoire de la philosophie est nécessaire pour les facultés de Théologie. D'autre part, la leçon d'introduction de la Philosophie doit également être intégrée, dans tous les programmes de licence.

Les mots clés: Dieu, verset, prophète, hadis, philosophie, philosophe, Sagesse.

KAYNAKLAR

- Aclûnî, *Keşfü'l-Hafa ve Müzilü'l-İlbas, Amma İştehera Mine'l-Ehadis Alâ Elsinetinnas*, cilt I, Beyrut 1351
- André Lalande, *Vocabulaire Techni que et Critique de la Philosophie*, Paris 1980
- Aristoteles, *Metafizik*, çev. Doç.Dr. Ahmet Arslan, C1, İzmir 1985
- Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Ank. 1979
- Buhari, *Sahih-i Buhârî ve Tercümesi*, çev. Mehmet Sofoğlu, cilt 15, İst. 1989
- Elmalılı Muhammet Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sadeleştirilenler: Doç. Dr. İsmail Karaçam ve Arkadaşları, cilt 2, İstanbul, Tarihsiz
- Étienne Gilson, *Orta Çağda Felsefe*, çev. Ayşe Meral, İst. 2007
- Fahreddin Er-Razi, *Tefsir-i Kebir*, çev. Prof.Dr. Suat Yıldırım ve arkadaşları, cilt 3, Ankara 1988
- Gazâlî, *İhyau Ulûmî'd-din*, çev. Ahmet Serdaroğlu, cilt I, İst. 2011
- Heinz Heimsoeth, *Felsefenin Temel Disiplinleri*, çev. Takiyettin Mengüşoğlu, İstanbul 1986
- İbn Mace, *Sünen-i İbn Mace*, çev. Haydar Hatipoğlu, cilt 10, İst. Tarihsiz
- İsmail Fennî, *Lugatçe-i Felsefe*, İst. 1341
- İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, cilt 4, ikinci kısım, Ankara
- Kâtip Çelebi, *Keşfüz-Zünun an Esmaid-Kütüp Vel-Funun*, cilt I, İst. 1971
- Kâtip Çelebi, *Mizan-ül Hak fî İhtiyari'l-Ehakk*, İst. 1286
- Mâtürîdî, *Te'vilatü Ehl-i Sünnet*, tahkik yapan. Fatma Yusuf el-Hiyemî, cilt 1, Şam, 2003
- Mehmet İzzet, *Millî Mecmua*, cilt 4, sayı 40, İst. 1341
- Paul Foulquié, *Dictionnaire de la Langue Philosophique*, Paris 1992
- Pierre Hadot, *İlk Çağ Felsefesi Nedir?* Çev. Muna Cedden, Ank. 2011
- Tirmizi, *Sünen-i Tirmizi*, çev. Osman Mollamemetoğlu, cilt 4, İst. Tarihsiz